

İletişim Araştırmalarında İdeoloji ve Küreselleşme: Eleştirel Bir Bakış

Ideology and Globalization of Communication Studies: A Critical Approach

Şermin TEKİNALP

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi

Abstract

In this article traditional main stream ideologies in western communication studies are analyzed in order to test their effects on global communication researches and intellectual context of popular paradigms. The analysis begins with the definition of 'ideology' which is assumed significant in approaching to the inquiry of western domination of communication studies. Relying on the comments and findings of the main stream studies such as those of American Pragmatist School, European Critical School and English Cultural School the inquiry extends to the coverage of ideology in these studies and assessments. In this context the role of the authors, international dominant languages (primarily English), monopolistic publishing companies are also discussed. With the effect of all these factors, dominant Western ideologies have been relevant in the communication studies of the peripheral and semi-peripheral countries. In conclusion, it is argued that the increasing troubles of the world are to be solved with reciprocal display of ideas and studies from which the west and the rest of the world can benefit.

Araştırma, İdeoloji, Küreselleşme / Research, Ideology, Globalization

1. Giriş

Bu makalemizde Batı'nın yaklaşık 80 yıldır dünyaya yaydığı iletişim araştırmalarındaki temel yaklaşımların ortaya koyduğu ideolojiyi, daha doğrusu, benim-senen dünya görüşünü doğallaştıran, normalleştiren; taraftarı olunmayan dünya görüşünü ise çürüten ideolojik kavrayış ve terminolojinin medya-insan-toplum ilişkilerini açıklamada nasıl çalıştığını genel bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışacağız. Amacımız, iletişim araştırmalarındaki temel iki yaklaşımla ilgili bir takım soru işaretleri oluşturmak ve Batı kavrayışının dışında, çevre ve yarı çevre ülkelerden Batı'ya bakışın daha değişik temel yaklaşımlar ortaya koyabileceğinin ipuçlarını vermektir. Şimdiye kadar iletişim araştırmalarındaki tüm paradigmlar, ister olumlu ister olumsuz olsun, çevre ve yarı çevre ülkelere Batı'dan bakışla ortaya konmuştur. Araştırmalarda çevre ve yarı çevre ülkeler adına yapılan değerlendirmelerde 'seni en iyi ben bilirim' havası estirilmekte; az gelişmiş uluslar adına değerlendirmeler yapılmakta, çözümler önerilmektedir. Araştırmalardaki bu 'tepeden bakış' ve hegemonyacı davranış, birçok yanılgıyı beraberinde getirmektedir: Batı, 'ötekini' ne derece tanımaktadır? Batı 'ötekini' ve 'kendini' değerlendirirken hangi ideolojilerin etkisi altındadır? Batılı entellektüel 'öteki'nin özgünlüğünü ve masumiyetini savunup kendisini eleştirirken gerçekten adil mi davranmaktadır? Batının 'ötekini' değerlendirışı hegemonyacı olarak tanımlanırsa, 'öteki'nin Batı'yı değerlendirışı hegemonyacı olmaz mı? Bu sorular daha da uzatılabilir. Bu soruların hepsini tartışmaya bu makalelerin kapsamı yetmeyeceği için özellikle ikinci soruya yanıt olabilecek değerlendirmeleri tartışacağız. Batı 'ötekini' ve 'kendini' değerlendirirken hangi ideolojilerin etkisi altındadır? Bu değerlendirmemizi yaparken konu ile ilgili tüm yazarların görüşlerini ele almaya bu makalenin kapsamı yetmeyeceğinden, örnek teşkil eden belli başlı çalışmaların sonuçlarını ortaya koymakla yetineceğiz. Ayrıca ideoloji konusu tek başına çok ayrıntılı bir incelemeyi gerektirdiğinden, makalenin sınırlarını aşmamak için ayrı bir başlık halinde değil, iletişim araştırmaları ideoloji ilişkisi çerçevesi içinde konu başlıkları altında tartışılacaktır.

İdeoloji kavramı, Fransız aydınlanması döneminde ilk olarak ortaya çıktığından olumlu bir anlam taşıyordu. Bu dönemde ortaya çıkan liberalizm, sosyalizm,

Marksizm gibi kavramlar devrimci ve ütopyik bir anlam yüklüydü. Günümüzde ise 'ideoloji', 'ideolog' gibi kavramlar çoğu kez sağ ve sol ideolojileri tanımlamak için kullanılır; içeriğinde kişileri aşağılayıcı ve kötüleyici bir anlam yükü bulunur. İdeolojik yaftalar yaşanan yüzyılın özelliklerine göre değişir. Örneğin, 18. Yüzyılda 'liberal' kavramı özel girişimci, atılımcı, ilerici anlamına gelirken; günümüzde, liberallerin savundukları muhafazakarlık ile ilişkilendirilmektedir (Milburn 1998: 110-111).

Siyasal ideolojinin önemli bir yönü toplumda gözlenen siyasal ve toplumsal olaylara getirdiği açıklamalardır. Heider'in ortaya attığı "yükleme kuramı"na göre insanlar sağduyu psikologları gibi davranarak hem kendilerini hem de başkalarının davranışlarını açıklamaya güdülenmiş olduklarını ortaya koyarlar (Milburn: 123). Zaman ve mekana göre durumlara atfedilen ideolojik anlamlar da değişebilir. İdeoloji kavramının asıl geliştiği mecra Marksizm olmuştur. Bugün tarihsel bütünlük içinde ideoloji kavramının ne anlama geldiğini açıklamak gerekirse, ideolojinin birçok anlama geldiği görülür. Terry Eagleton'un açıklamalarına göre ideoloji, dört anlam boyutu içinde değerlendirilebilir: Baskıcı bir siyasi iktidarın ayakta kalmasına hizmet eden yanıltıcı veya toplumsal bağlantısı kopartılmış inançlar; egemen toplumsal sınıfların maddi çıkarlarını doğrudan doğruya dile getiren ve onun yönetimini desteklemeye yarayan fikirler; devrimci güçlerin doğru bilincini de içeren kuramsal formlar; meta fetişizmi (Dursun 2001: 24). Görüldüğü gibi Eagleton'un ideoloji tanımlamalarında olumsuzluk vardır. Son dönem ideoloji tanımlamalarında bu olumsuzluk hep görülür. Medya ve ideoloji ilişkisinde de doğal olarak bu olumsuzluk bulunur.

Althusser, ideolojinin temsiller, imgeler ve kavramlar sistemi olarak kabul edilse de "insanların büyük çoğunluğuna yapılar olarak dayatıldıklarını,... algılanan, kabul edilen, maruz kalınan kültürel nesnelere" olduğunu savunur (Hall 1994: 184). Fiske, Althusser'in kapitalist toplumlardaki temel ideolojik uygulama olan ideoloji içine gömülmüş konu yapılanması tezinden hareketle televizyon iletilerindeki temel ideolojiyi şöyle açıklar:

Kodlamadaki ideolojik uygulamayı kod açmada uygulayacak olursak, bildiğimiz beyaz, orta sınıf erkek bir Amerikalı (veya batılı) durumuna çekiliriz. İletiler televizyonsal, toplumsal ve ideolojik kodların tutarlı ve tümleşik bir anlam oluşturmak için bir araya geldiği sosyal noktadan okunur: programı bu şekilde anlamlandırırken kendimizi ideolojik bir uygulama içine

sokuyor ve toplumun başat ideolojisini sürdürüyor ve meşrulaştırıyoruz; bunun için aldığımız ödül, bilineni ve onun yeterliliğini kabul etmenin insana verdiği kolay zevktir (Fiske1987: 11-12).

Makalemizde ideolojinin örüldüğü küreselleşmiş iki temel yaklaşım, tutucu-faydacı (Amerikan) ve eleştirel (Avrupa) çalışmalar örnek temel referanslar olarak seçilmiştir. Bu nedenle öncelikle tutucu-faydacı ve eleştirel kavramların hangi araştırmaları kapsadığını belirtmemiz gerekir. Faydacı kuramlar terimi Amerika merkez olmak üzere Avrupa ve dünyanın diğer ülkelerinde (Amerikan faydacı ana akım kuramlarının izinde) mükemmel bir toplum hayali ile yapılan toplumbilimsel araştırmalardır. Mükemmel toplum hayali şu görüşlere dayalıdır: Çeşitlilik, kendi kendini koruyan dengeli bir siyasal sistem, rekabet, rekabetin oluşturduğu veto grupları. Faydacı görüşte iktidar bir sorunsal olarak görülmediğinden iktidar ve ideoloji sorunları gündeme gelmez. Ancak ortaya koyduğu ve savunduğu görüş itibarıyla ideolojiktir. Eleştirel kuramlar ise, faydacıların hayalini kurduğu toplumdaki alt ve üst yapı kurumlarının tarihi bir eleştirisini yaparken kötümser felsefi analizlere girerler. Faydacıların savunduğu mükemmel toplum hayalinin sanal bir dayatma olduğunu ortaya koyan bu görüş de ideolojiktir.

Kitle iletişim araçlarının, özellikle televizyonun yaşamımızın merkezine yerleşmesiyle, araştıran, eleştiren, düşünen bir varlık olan insanın tüketen ve ne düşüneceği öğretilen insan konumuna geldiği varsayılarak eleştirel ekonomi politik temelli araştırmalar yapılmıştır. Gerek 1950'li yıllara damgasını vuran başat kuramların, gerekse eleştirel ekonomi politik temelli neo-Marksist ve neo-liberal paradigmaların ezici bir çoğunluğunun ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi gelişmiş Batı ülkelerinde üretildiği bilinen bir gerçektir. Türkiye de dahil olmak üzere, birçok nedenle araştırma geleneği az olan ülkelerde yapılan az sayıda araştırmalardaki temel referanslar gelişmiş ülkelerdeki araştırmalardır. Modeller bu araştırmalar üzerine kurulur, yöntemler taklit edilir, hatta ifade biçimleri bile (onlar bunu standartlaştırdığı ve evrenselleştirdiği için) aynıdır.

Batı araştırmalarındaki ideoloji belli şemalar üzerine oturtularak ikna yöntemiyle oluşturulur. Kişileri ikna etmenin birçok yolu vardır. İkna yöntemlerinin en gizli ve etkin olanı 'doğallaştırma', 'normalleştirme' ve 'şemalaştırma' süreçleridir. Bartlett'in (1932) belirttiği gibi, insan belleği ve bilişi "şemalar" adı verilen "özgül konusal yapılar" içinde örgütlenir ve "birey yeni bilgilerle karşılaştığında özgül bi-

lişsel şemalar bunları süzer, seçer, kodlar ve yeni ya da var olan bilişsel yapılar içinde bütünleştirir” (Milburn 1998: 134). Toplumun bilişsel yapısının nasıl oluşturulduğunu açıklayan şema kuramı Batı iletişim araştırmalarının yönlendirici rolünü de açıklayabilir. Batı iletişim araştırmalarını hangi bilişsel şemaların oluşturduğu sorunsalı ise kendi başına bir araştırma konusudur. Bu alanda çok değişik sınıflandırmalar yapılmış; araştırmacılar belli başlıklar altında incelenmiştir (Marksist, neo-Marksist, modernist, liberal, neo-liberal, yapısalcı, işlevselci, psikanaliz grubu, sağcı marksist, solcu liberal v.s.). Ancak bu sınıflandırmanın çok güç olduğunu ve sınıflar arasındaki çizginin bazı durumlarda çok belirginleştiğini kabul etmek gerekir.

İnsanın insan olma çabasındaki tüm bilgi ve deneyiminin özü olan kültür, sosyal bilimlerde her disiplinin temel inceleme konularından biri olmuştur. Endüstri toplumunda insanın rol ve işlevlerinin farklılaşması ile birlikte ortaya çıkan kentleşme, toplumsal çözülme, yabancılaşma, kitleleşme gibi süreçlerde birincil grupların yerini alan, organik bağları zayıflatan, daha doğrusu, insanın toplumla bağını bile birlikten çıkarıp dolayımlayan medya, insanın varlığını sürdürme savaşımında ve toplumsallaşmasında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Dolayımli veya dolayımısız, kişilerin içinde buldukları somut durum yani yaşadığı an onun gerçek dünyasını oluşturur. Ingmar Bergman'ın *Sessizlik* filmindeki kişilerin gerek birbirlerinden gerekse dış dünya ve Tanrı'dan kopuşları gibi günümüz insanının organik dış dünyadan ve dolayımısız gerçeklerden medya aracılığı ile kopuşu arasında bir benzerlik kurmak mümkün. Bergman'ın anlatmaya çalıştığı gibi, “Cehennemi başka bir yerde aramanın gereği yok. Çünkü asıl cehennem, belirli olan ve kişilerin içinde buldukları somut durumdur” (Bergman 1995: 7). Bu somut durumu ifade etmenin, incelemenin çeşitli yolları vardır. İçinde yaşadığımız cenneti ve cehennemi algılamada, onu ifade etmede, dolayımli veya dolayımısız dünyayı ideolojik kavrayışımızın önemi büyüktür. Bu ideolojik kavrayış iletişim araştırmalarına da damgasını vurur.

Tutucu - Faydacı Amerikan İyimserliği ve İdeoloji

Stuart Hall, 1950 ve 60'lı yıllarda yüceltilen Amerikan başat kuramlarının ideolojik sorunlarını içsel ve dışsal boyutlar olarak ikiye ayırır. Başat kuramların içsel sorunlarını epistemolojik ve kuramsal temellerine, yöntem ve işlemlerine; dışsal boyutunu ise, iletişim kuramları ve pratikleri alanının siyasal ekonomik yapılarla ilişkisinin nasıl kavrandığı sorunsalına bağlar (Hall 1997: 80). Hall, başat kuramlarda-

ki bunalımı üç açıdan eleştirir. Birincisi bu kuramların katı bir bireycilik taşıdığını ve basit indirgemeci açıklamalar yaptığını; ikinci olarak, iletişimi diğer toplumbilimlerden ayırarak kendi başına ayakları üstünde tutmaya çalışan yanlış çabaların kuramsal yanlışlara sürüklediğini ve üçüncü olarak da, iletişime atfedilen süreçleri içine gömülü olduğu daha geniş toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapılardan soyutlayarak tanımlamanın kuramsal yanlışlıklara yol açtığını iddia eder (Hall 1997: 81-83).

Hall, başat kuramlardaki ideoloji sorununu da temel olarak iki noktada yoğunlaştırır: "ihraç etme işlevinin sömürgeleştirici boyutu" ve "demokratik çoğulculuk kavramı"ndaki ideoloji. Hall'un bu konudaki düşüncelerini özetleyelim: Amerika dışındaki ülkelerle ilgili yapılan araştırmalar türdeşleştirici ve tahakküm altına alıcı, "küresel misyonun ihraç etme işlevinin ve sömürgeleştirici boyutunun doğal bir parçası"dır. "Demokratik çoğulculuk kavramı açılmalı ve sorunsallaştırılmalı", "eşitsiz, pürüzlü ve çelişkili doğası içinde çözümlenmelidir". Kısaca ifade etmek gerekirse Hall, başat tutucu-faydacı kuramları geniş toplumsal yapı ve eşitsizlikten soyutlayarak indirgemeci, bireyci, sömürgeleştirici ideolojik paradigmalara geliştirmekle eleştirmektedir (88-97).

Amerikan başat paradigmaları Hall'a göre: "değiştirilemez bir biçimde toplumsal oluşumların belirli bir tarihsel modeli üzerine kurulmuştur... Liberal çoğulculukla sınırdışıdır... Modernleşme kuramı, her yerde, doğal model- Amerika-yönünde istikrarlı veya istikrarsız ama değiştirilemez ve durdurulmaz bir ilerlemeden, tüm tarihsel farklılıkların ve ayrılıkların doğal model içinde eritilmesinden" bahseder. Başat kuramlar entelektüel sömürgeci tavrın bir parçası olarak, daha geniş kuramsal ideolojik sömürgeci oluşum içinde kuramsal bir sığınak işlevi görür. Hall, 1950'li yıllarda Amerika'da birisi "ben iletişim uzmanıyım" dediğinde herkesin onun tam olarak nerede yer aldığını ve ne düşündüğünü bildiğini iddia eder (1997: 85-86). Başat etki araştırmalarının muhasebesini yapan Halloran'a göre, 1960'lara kadar yapılan araştırmalarda iletişim sürecinin tarihi, ekonomisi, yapısı, toplumsal durumu dikkate alınmadan daha çok sosyo psikolojik etki incelemeleri yapılmıştır (Erdoğan ve Alemdar 1990: 97).

Başat paradigmaların eleştirilmeye başlanması ve eleştirel alternatif kuramların ortaya çıkmasıyla Marksist kuramsal ideolojilerden bahsedilmeye başlanmıştır. Oysa Hall'a göre başat kuramların hepsi de ideolojiktir. Davranışsal başat Amerikan

kuramlarının arkasındaki ideoloji, modern endüstri toplumlarında medyanın güçlü bir etkisi olduğunu varsayar.

1960'lı ve 70'li yıllarda tutucu ve faydacı modernist kuramların bakış açısından modernizm-iletişim ve gelişme ilişkisini inceleyen Wilbur Schramm'a (1964) göre kitle iletişim araçları ulusların ufuklarını genişletir, yaratıcılıklarını artırır, bilgilendirir, değişim arzusunu kamçılar ve gelişmeyi hızlandırır. Schramm'ın 1977'de yazdığı iletişim ve gelişme üzerindeki hayal kırıklığını yansıtan iki makale Amerikan ütopyik faydacı iyimserliğini çok açık bir biçimde ortaya koyar. 1960'lardan 1970'lere uzanan süreç içinde az gelişmiş ülkelerdeki gelişmenin bir değerlendirmesini yaptığı Son On Yıla Bir Bakış (An Overview of the Past Decade) başlıklı makalesinde yanıldığını özetle şöyle ifade eder: "Engelleri bildiğimiz halde, 1964'te çok az kimse bu modele (gelişme modeli - ç.n.) karşı çıkma eğilimi içindeydi; 1975'de bu modelin tahmin edilenden çok daha az başarılı olduğunu gördük" (1976: 4). Daha önce savunduğu gelişme paradigmasının sonunu ilan eden Eski Bir Paradigmanın Sonu (End of an Old Paradigm) başlıklı makalesinde de şöyle bir itirafta bulunur: "Açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, işler öyle sanıldığı gibi basit değil; eski paradigmayla aranılan kapsayıcılık şimdi olanaksız gibi görünüyor" (1976: 48).

O dönemde tutucu-faydacı ana akım Amerikan kuramcılarının oluşturduğu paradigmaların nasıl küreselleştiğini anlamak için üçüncü dünyada yapılan çalışmalara kısaca göz atmamız yeterli olacaktır: Bangladeş (Rahim 1976 a, 1976 b), Pakistan (Khan 1976), Kore (Kincaid ve Yum 1976) Hindistan (Dube 1976), Afrika, Latin Amerika, Asya (Schramm ve vd. 1976), Nijerya (Okunna 1994), Güney Afrika (Teer ve Tomaselli 1994), Afrika (Kasoma 1994). Bu araştırmaların başlıklarına göz atmamız dahi ana akım araştırma model ve terminolojilerinin üçüncü dünyadaki hâkimiyetini açıkça gösterir. Makale başlıklarından bazıları şunlardır: The Role of the Independent Media in Africa's Change to Democracy -Afrika'nın Demokrasiye Geçişinde Bağımsız Medyanın Rolü (Kasoma 1994), Moving toward Democracy: The South African Broadcasting Corporation and the 1994 Election-Demokrasiye Geçiş: Güney Afrika Yayın Şirketi ve 1994 Seçimi (Tomaselli 1994), Small Participatory Media Technology as an Agent of Social Change in Nigeria: a Non-Existent Option?-Nijerya'da Toplumsal Değişim Aktörü Olarak Küçük Katılımcı Medya Teknolojisi: Olmayan Seçenek? (Okunna 1994), Development and Mass Communication: a Re-Examination - Gelişme ve Kitle İletişimi: Yeniden Değerlendirme (Oshima 1976), The Needle and the Ax: Communication and

Development in a Korean Village - İğne ve Balta: Bir Kore Köyünde İletişim ve Gelişme (Kincaid ve Yum 1976), Development Change and Communication in India-Hindistan'da Gelişme Değişimi ve İletişim (Dube 1976). O dönemde (1960'lardan-90'lara kadar ve hatta şimdilerde) Batı'da (özellikle Amerika'da) çıkan dergi ve kitaplardaki, makale ve bölümlere göz attığımızda bu tür Batı gelişme ve iletişim paradigmalarını destekleyen yüzlerce araştırmaya rastlıyoruz. Bu konunun ayrı bir araştırma konusu olduğunu vurgulayarak şimdilik birkaç örnekle yetineceğiz.

Lerner da benzer şekilde şehirleşme ve okuryazarlığın kitle iletişim araçlarına katılımı artırdığını; bu katılımın gelişmeyi hızlandığını iddia eder. Her iki araştırmacının ortaya koydukları modernleşme kuramı bütün uluslar için geçerli biyolojik evrime benzer bir meta-gelişme kuramıdır. Teknolojik gelişme iletişim ve değişim arasında anlamlı bir ilişki kuran Lerner (1976: 291-293), az gelişmiş ülkelerde beklenen gelişmenin gerçekleşmemesini, iletişim araçlarının gerektiği biçimde kullanılamamasına bağlar. Aşırı bir gelişme hayalinin yarattığı istek ve getirdiği hayal kırıklığı ve bunun sonucunda gelen askerî darbeleri az gelişmişlik paradigmasının üç temel sorunu olarak (hayal, hayal kırıklığı ve darbe) ortaya koyan Lerner'in Endonezya'nın karizmatik lideri Ahmet Sukarno'nun gelişmedeki başarısızlığı "kendi iletişim politikasının başarısızlığı yerine suçu yabancı iletişim sistemlerine atarak" izah etmesini küçümseyen cümleleri anlamlıdır. Lerner'in hak verdiği Sukarno'nun ülkesindeki hayal kırıklığını anlatan şu sözleri ibret vericidir: Endonezyalı film izleyicileri hemen hemen her Hollywood filminde görülen büyük beyaz kutuyu (buzdolabı) merak ederler ve "hangi amaca hizmet ettiğini keşfederler. Gıdaları serin tutan bir kutu fikrinden mutluluk duyan Endonezyalılar, tüketicici mantığıyla bir buzdolabı sahibi olmak isterler". Sukarno: "Görüyorsunuz, benimki gibi sıcak bir ülkede buzdolabı devrimci bir simgedir. Herhangi bir film, 2 saat içinde Endonezya'nın 20 yılda üreteceğinden daha fazla buzdolabı isteği doğurmaktadır" (1977:291). Lerner'a göre az gelişmiş ülkelerde uyanan tepki ve hayal kırıklığı, gelişmişlik çizgisine bir an önce ulaşamamanın yarattığı sıkıntıdan kaynaklanmaktadır.

Lerner'in Batı gelişme modellerinin az gelişmiş ülkelerde başarısızlığa uğramasını, az gelişmiş ülke liderlerinin profesyonel bir davranış yerine popülist siyasi davranışla anti-Batı ve *etnosentrik* bir söylem içine girmelerine bağlayan, sonuç olarak, köklü bir değişim için önce insan davranışının sonra sosyal kurumların değişmesi gerektiğini iddia eden açıklamalarına ilk eleştiri İran asıllı iletişimci

Inayatullah'dan gelir. Inayatullah (1976:58) Lerner'ın iddia ettiğinin aksine, Batılıların profesyonelce değil, kendi ülkelerinin küresel çıkarları doğrultusunda düşündüklerini; Batılı bilim adamlarının toplumların gelişmesi ile ilgili olarak

...sığ ve sallantılı unilinear görüşü ile koşullandırdıklarını,... Batı gelişme modelinin Batılı olmayan ülkelerle ilgisini abarttıklarını ve bu iki kutup arasındaki gelişme ilişkisinin tahmini açıklamalar yerine eleştirel olarak incelenmesi gerektiğini..., Batılı olmayan toplumların kendi gelişme modellerine ilişkin bağımsız bilinçli bir seçim yapmaları ve yeni gelişme modelleri oluşturmada yaratıcı olmaları...

gerektiğini ileri sürer.

Tutucu kuramın temel dayanak noktası varolan sistemin devam etmesi, onarılması ve korunmasıdır. Kalkınmış Batı, gelişmekte olan ülkelerin önünde değişimi ve kalkınmayı sağlayacak tek kaynak ve örnek olarak sunulur. Klasik yapısalcı-işlevselci kuramlarda toplumda her birimin bir işlevi olduğu, sisteme katkı yaptığı, fayda ve yaşamın sürekliliğini sağladığı anlatılır.

Pozitivizmi temel alan tutucu kuramlar bilgiyi sermaye birikimi, yatırım ve üretim gibi ideolojik tartışmaların önüne koyarak, dikkatlerini gelişme ve büyüme üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Kısaca özetlemek gerekirse, bütün tutucu kuramlarda algılanan öz, dengenin korunması; servetin ve gücün haklı çıkarılması; toplumsal sistemin canlı organizmalar gibi değişime açık olması; ayrımcılığın, toplumsal çatışmanın ve önyargıların toplumu geleneksel olarak koruyan işlevlere sahip olmasıdır.

Tutucu ve faydacı iletişim kuramlarında iletişim, genel çizgileriyle, iletilerin aktarılması ve anlaşılması olarak değerlendirilir. Medyanın içinde çalıştığı sistemin ekonomik ve politik incelemesi yerine medya odaklı incelemeler yapan tutucu iletişim kuramları temel olarak kitle iletişim araçlarının demokrasiyi, çoğulculuğu, ifade özgürlüğünü geliştiren önemli buluşlar olarak değerlendirirler; bu bağlamda teknolojiyi onu kullanan siyasal ekonomik ve kültürel seçkinlerin ideolojisini göz ardı ederek adeta efsaneleştirirler. İletişim sürecini toplumsal, sosyo-psikolojik ve psikolojik açıdan inceleyen tutucu kuramcılarının temelde ilgilendikleri konu iletişim araçlarının insanlar üzerindeki etkisidir. Eleştirel kuramlardaki 'meta fetişizmi' (sis-

temin kitle iletişim araçları vasıtasıyla normalleştirilmesi, doğallaştırılması) yerine öznenin seçiciliğini ve anlamlandırma gücünü koyan tutucu iletişim okulu, izleyicinin uyma ve reddetme gücünü öne çıkaran çalışmalar da yapmışlardır.

Eleştirel Avrupa Kötümsürlüğü ve İdeoloji

Eleştirel kuramın ilk izlerini 18. yüzyılda kitle toplumu ve kültürü eleştirilerinde görebiliriz. Piyasa için yapılan kültür ürünleri o tarihlerde de yüksek kültür için bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve bu tartışma endüstriyel kapitalizmin yükselişiyle 19. yüzyılın sonunda yoğunlaşmıştır. 20. yüzyılın başlarında medya merkezli yapılan eleştiriler, medyanın yanlış mesajları propagandası ve etkisi karşısında kitlelerin çaresizliği, insanlararası ilişkilerin zayıflaması, seçkin elitlerin kitleleri yönlendirmesi üzerinde duruyordu. Frankfurt Okulu bu eleştirilere yeni bir felsefi yön ve ivme kazandırdı.

Hitler faşizmi, kitle kültürünün ortaya çıkışı ve yüksek kültürün yerle edilmesi, Avrupa ve Amerika'da medyanın ticarî ve siyasî propaganda aracı olarak kullanılmasındaki olumsuz sonuçlar eleştirel okulun ortaya attığı düşüncelerin temel dayanaklarını oluşturmuştur. Amerikan davranışçılara karşı indirgemeci mikro analizlerle ortaya çıkan Frankfurt Okulu temsilcileri, siyasî ve ekonomik ön kabullerle eleştirilerine başladılar. Bütün dünyayı tek bir elbise içine sokan neo-Marksist akımının ilk önemli temsilcileri olan H.Marcuse, T.W Adorno ve Horkheimer, temelde kapitalizme, özelden onun yarattığı kültür endüstrisine yönelik eleştirileriyle araçsal ekonomi politik yaklaşımın ilk önemli örneklerini ortaya koydular.

Kültür emperyalizmi ile ilgili eleştirel çalışmalar genel olarak dört kavram üzerinde odaklanır. Kapitalizmi temel eleştiri noktası yapan neo-Marksist söylemlerde bütün ilişkiler siyasî, ekonomik, küresel bir kapitalist sistemin parçası olarak görülür. Emperyalizm belirli ulus devletlere değil; kapitalizmin kendisiyle ilişkilendirilerek eleştirilir. Ancak bu görüşte de kuramsal bazı çelişkiler ortaya çıkar. Kapitalizmin bir sistem olarak ulus devletten bağımsız eleştirisi mümkün olmadığından, eleştiri okları ulus devletlere ait (özellikle ABD) şirketlere yönlendirilir. Bu noktada Marksist ve neo-Marksist kuramlardaki ideolojik ayrılık ortaya çıkar. Marksizm, kapitalist ideolojiyi sistemin kendisinden kaynaklanan bir yanlış bilinç oluşturma süreci olarak tanımlarken, neo-marksist kuramcılar kapitalist ideolojiyi kapitalist üst

yapı kurumlarının bilinçli olarak topluma dayattıkları bir olgu olarak görür ve 'bilinç endüstrisi', 'kültür endüstrisi' gibi ideolojik terimlerle sistemin inşa edilmesini ve kendini yenilemesini açıklamaya çalışırlar. Neo-Marksist eleştirel çalışmalarda kapitalizmin türdeşleştirici bir kültürel güç olarak bütün dünya insanlarına aynı bilinci (zevk, değer yargısı, tüketim) aşıladığı iddia edilir. Kültür emperyalizmi eleştirilerinin ikinci odak noktası 'modernizm'dir. Modernizmin eleştirisi olarak kültür emperyalizmi kuramlarında modernlik fikri kapitalist topluma indirgenir; modern toplumlarda kapitalizmin modernliğin önemli bir biçimi olduğu vurgulanır. Modernlik ve gelişme kavramlarının eşleştirilmesi üzerine eleştiriler getirilir. Kültür emperyalizminin üçüncü eleştirel dayanak noktasını ulusçuluk kavramı oluşturur. Ulusların kültürel yapılarının yabancı kültürler tarafından istila edildiği, ulusal kültürel kimliklerin kapitalist sistemin kültür endüstrisi uzmanları tarafından giderek yok edildiği ya da yozlaştırıldığı savunulur. Medya emperyalizminin odak noktası yapıldığı eleştirilerde ise medya merceğe altına yatırılır. Ancak buradaki ince bir ayırımın altını çizmek gerekir. Neo-Marksistler medyanın kültür emperyalizminde oynadığı rolü makro sistem eleştirisi içinde incelerken, marksist olmayanlar (neo-liberaller), medyayı kültür emperyalizmi gibi geniş bir kapitalist perspektif ve eleştiri sınırlarından dışarı çıkarıp tek başına sistemin çarpık işleyen ve düzeltilmesi gereken bir yapısal kusuru olarak eleştirirler.

İletişim çalışmalarında toplumsal ve iletişimsel yapı radikal bir dönüşüm özlemiyle sorunsallaştırılıp eleştirilmiştir. Bu çalışmalarda yapılan eleştiriler Marksist olmayan araştırmacılar tarafından ideolojik bulunmuş ve bunlara karşı düşünceler üretilmiştir. Eleştirel yaklaşımları Frankfurt Okulu eleştirel kuramlarında, yapısalcı medya çalışmalarında, ekonomi politik temelli Marksist ve neo-Marksist incelemelerde ve kültürel eleştirilerde görüyoruz. Bu eleştirilerin hepsinin paylaştığı ortak nokta, üretim araçlarına sahip siyasî ve ekonomik seçkinlerin kendi iktidarlarının devamı için birtakım ideolojik araçları baskı kurarak ya da ikna ederek 'kültür manipülasyonu' yapmak, 'bilinç endüstrisi' yaratmak üzere kullanmalarıdır. Neo-Marksist yaklaşımların klasik Marksist kuramdan ayrıldıkları nokta 'yanlış bilinç' ve 'bilinç manipülasyonu' terimlerinde saklıdır. Marx, burjuva ideolojisini egemen sınıfların baskı görenleri kandırmak için özenle planladığı bir sürecin sonucu olarak görmez. Marx'a göre, çok genelleştirilmiş terimler içinde söylenecek olursa, ideoloji piyasa ilişkileri içinde ve piyasa mantığı aracılığı ile üretilir (Dursun 2001: 25). İnsanın içinde bulunduğu bu süreci doğal, vazgeçilmez, Tanrı yapısı bir değişmez olarak algılaması ve olup biten her şeyi kafasında metalaştırması 'yanlış bilinç'

olarak tanımlanır. Neo-Marksist çalışmalarda 'yanlış bilinç'in yerini 'bilinç manipülasyonu' terimi alır. Buradaki ideoloji ise, insanların ekonomik yapının kendisi tarafından değil, ekonomik-politik gücü elinde tutanlar tarafından yönlendirilmiştir. İdeoloji analizinde D.J. Sholle, Foucault'dan alıntılıdığı iktidar ve bilgi arasındaki ilişki sorunuyla ilgili olarak şöyle yazar:

İktidar basitçe yanlış düşünce üretmez ya da bilimsel bilgiyi gölgelemez, daha ziyade bilgi üretir ve söylem içinde gerçeği oluşturur. Öyleyse analiz edilmesi gereken doğru ile yanlışın ayrıldığı ve doğruyla iktidarın özgül etkilerinin birbiriyle ilintilendiği bir kurallar bütünü vasıtasıyla bilginin oluşturulma tarzıdır (1994: 243).

Gramsci tarafından ortaya atılan hegemonya kuramı, ekonominin belirleyiciliğini kabul etse de ideolojiye Marksistlerden daha büyük özerklik tanır. Medya kurumları, sürekli olarak tutarlı bir ideoloji ile toplumsal yapıyı düzenlerler, bir dizi ortak değerler ve mekanizmalar üreterek toplum üzerinde hegemonya kurarlar (Shoemaker ve Reese 1997: 116).

İdeoloji konusuna daha temkinli yaklaşan Althusser, ideolojiyi insanların kendilerini ve toplumla ilişkilerini düşünme, eyleme ve anlaması olarak dinamik ve toplumsal bir süreç olarak kavramlaştırır. Medya bu anlamda ideolojinin egemenliği altında işlemekle birlikte, işlevi yukarıdan dayatılan yanlış bilinçle tutum değişikliğini gerçekleştirme kanalı değildir. Çünkü ideoloji bütün sınıfların katıldığı pratiklerin süregiden ve yayılan bir setidir. Bütün sınıfların bu pratiklere katıldığı gerçeği ideolojinin egemen çıkarlara hizmet etmediği anlamına da gelmemelidir (Dursun 2001: 30).

Ana akım ekonomi bilimi kapitalizmin egemen bireyleri üzerinde yoğunlaştırırken, eleştirel ekonomi politik, ekonominin 'kültür endüstrisi ve anlam inşası' boyutu ile ilgilenir. Güçlülerin söylemin öncülerini saptama, halka neyi göstereceğine, duyacağına ve düşüneceğine karar verme, "düzenli propaganda kampanyalarıyla kamuoyunu yönetme" gücü, ekonomi ve iktidar siyaset ilişkileri eleştirel ekonomi politığın ilgilendiği alandır (Golding ve Murdock 1997: 55). Ekonomi-politik temelli eleştiri yapanların en önde temsilcilerinden Shiller, kapitalist sistemin eleştirisi ile başladığı çalışmalarında özellikle Amerikan devlet stratejisi, çok uluslu şirketlerin dünya hâkimiyeti ve medyanın yapılanması konusuna odaklanır. Shiller'e

göre özgür iletişim, ifade özgürlüğü, serbest piyasa gibi sloganlar güçlü iletişim araçlarıyla zayıf olana nüfuz edip onu tahakküm altına almak için oluşturulan bilinçli devlet politikalarıdır (Morley ve Robins 1997: 290). Ekonomi politik eleştiride propaganda modeli üzerinde yoğunlaşan Chomsky (1993), medyanın seçkinler tarafından doğrudan kontrol edildiğini ve halkın rızasının pro-paganda aracılığı ile oluşturulduğunu iddia eder.

Tutucu-faydacı Chicago Okulu'yla disipliner sınırlara meydan okuyan Amerikan ana akım araştırmaları, entelektüellerin yükselişiyle ilk olarak basın analizleriyle eleştirel bir perspektif kazanmaya başladı. Daha sonra bu akım, genel demokratik amaçlara yönelik toplumsal değişimin araçlarını bulmaya çalışmıştır. Chicago Okulu üyelerinin esin kaynağını sosyolojik araştırmaların örgütleyicisi Albion Small, medyayı konu eden Edward Ross, toplumbilimlerine hümanistik bir perspektif kazandıran Robert Park gibi faydacı toplumbilimciler oluşturmuşlardır (Hardt 1993: 7-8).

Eleştirel kuramlar, iletişimin siyasal ekonomisi, uluslararası boyutu ve anlamı, kitle iletişim sosyolojisi ve kültürel incelemeleri kapsar. Hepsinin çıkış noktası Karl Marx'ın görüşleridir. Ancak ideolojinin tanımında ve kültür emperyalizminin uluslararası boyutunun açıklanmasında görüş ayrılığı ortaya çıkar. Özetle, Marx ideolojisi maddî alt yapının ürettiği bir yanılısama, 'yanlış bilinç' veya 'sahte bilinç' olarak açıklarken; neo-Marksist açıklamalarda ideolojinin 'bilinç endüstrisi' mimarları olarak çalışan egemen çevreler tarafından üretildiği varsayımı hâkimdir. Kültür emperyalizmi tezinde de Marx ve neo-Marksistler ifade ayrılığı içine düşerler. Marx emperyalizm içinde incelenecek olan kültür emperyalizmini kapitalizmin gelişme süreci içinde doğal bir yeniden üretim biçimi olarak görürken, neo-Marksistler kültür emperyalizmi ve hegemonyasının eleştirisini yaparlar. Örneğin, neo-Marksist akımın ilk temsilcilerinden Adorno, müzikle iç içe olan yaşamının etkisiyle standartlaşan müziğin kültürel eleştirisini yapar. Ancak bu eleştiri yapıldığında kültür endüstrisinin nasıl çalıştığını ortaya koyacak ayrıntılı incelemelere girmez; sadece eleştirir (Erdoğan ve Alemdar : 188). Neo-Marksistlerin en çok eleştiri aldığı konu ise ideolojik üretim süreci içinde ekonomik ve siyasî yapıların ayrıntılı çözümlemesi ni yapmadan sadece eleştiri yapılmaları olmuştur.

James Curran, eleştirel kuramlarda üçlü bir ayırımı gider: Ekonomik-politik yaklaşımlar; yapısalci yaklaşımlar; kültürel çalışmalar (Dursun 2001: 20). Bu çalış-

malardaki ortak nokta kapitalizmin eleştirisidir ve kökeni Marksizme uzanır. Medyayı merkeze alan Murdock ve Golding gibi ekonomi politik kuramcılar, haber üretiminin gerçek bir çözümlenmesinin medya denetiminin ekonomik bağlamı ve aynı zamanda sınıfsal temeli üzerinde yoğunlaşması gerektiğini öne sürerler. Ekonomi politik açıdan yapılan radikal araştırmalar, medya bağımlılığını sermaye kaynağı ve araçsal yaklaşım açısından değerlendirilirler. Sermaye açısından yapılan değerlendirmelerde sermaye sahibi elitin (kişi, devlet, kurum, topluluk) medyayı kontrol ettiği kabul edilir. Yapısalcı araçsal yaklaşımlarda ise, medyanın hiçbir zaman özerk olmayacağı, seçkinlere organik olarak bağlı olduğu öne sürülür. Bu yaklaşımlarda Marksizm'den ayrılan nokta, iktidarın temel noktasının sadece ekonomi olmadığı, seçkinlerin birbirine yakın çıkarlarının toplumsal yapının üstüne oturduğunun, bir başka anlatımla, ideolojiyi oluşturan dinamiğin ekonomi temelli çıkar ilişkileri olduğunun iddia edilmesidir (Shoemaker ve Reese 1997: 111).

Eleştirel kuramın neyi eleştirdiği sorunsalı iletişim araştırmalarının zaman zaman inceleme alanı olmuştur. Örneğin, Jennifer Darly Slack ve Martin Allor "tüm eleştirel kuramların merkezi ilgisi(nin) toplumsal iktidarın uygulanmasında iletişimin etkililiği olduğu(nu)"; George Gerbner, "eleştirel bilgin" kavramının insanî ve toplumsal gelişime kendi katkısını yapmak için "araştırmacıları ve mücadele edenleri" içerecek şekilde geniş olduğunu ifade etmiştir (Hardt 1994: 30).

Bütün bu eleştirel kuramlarda üçüncü dünya birinci dünyanın gözlüğüyle değerlendirilir ve 'Sizi en iyi biz tanırız'; 'Sizi en iyi biz savunuruz'; 'Sizi geri bırakan sistemi biz biliriz' mantığı vardır. Üçüncü dünyayı belki de hiç tanımadan, az gelişmişlik sorunlarının nereden kaynaklandığının ayrıntılı bir incelemesini yapmadan sadece kapitalist sistemin ideolojik eleştirisi üzerine yoğunlaşmış bakış açısı çeşitli açılardan eleştiri alır. Örneğin Tomlinson, sefaletin romantikleştirilmesini şöyle dile getirir:

Üçüncü dünya Batı 'materyalizminin' yozlaştırıcı etkisine karşı geleneksel değerlerinin masumiyetini korumalıdır. Bu görüş sefaleti romantikleştirdiği, bütün Batı-dışı kültürleri bir araya getirdiği ve üçüncü dünyanın maddî gelişme konusundaki gerçek umutlarına tepeden baktığı ölçüde, bizim de bunu gerçekleştirebilir saymamız mümkün değildir (Sinclair'den aktaran Tomlinson 1999: 179).

Tutucu-Faydacı Amerikan Okulunda Eleştiri

1940 ve 50'lerdeki Amerikan davranışçı ana akım entelektüelleri eleştirel kuramın kışkırtmalarına faydacı, toplumcu çözümlerle direnmeyi uzun yıllar sürdürdü. Spekülatif ve kötümser Avrupa eleştiri geleneği karşısında faydacıların savunmasını Stuart Hall şöyle değerlendirir: "Birincil gruplar çözülmemişti. Medya etkileri dolaysız olmayıp öbür toplumsal süreçlerin dolayımından geçmekteydi. Amerikan toplumunun bir tür temkinli totalitarizmin arazlarını sergilediği suçlamasına karşı, Amerikan toplum bilimcileri şu iyimser yanıtı veriyordu: burada çoğulculuk geçerli" (Hall 1994: 60). Amerikan iyimserliği karşısındaki Avrupalı kötümserlik yönetsel farklılıklar da gösteriyordu. Avrupa eleştirel geleneği, zengin ve genelleştirilmiş bir hipotezler dizisinde kapsamlı bir şekilde tarihsel, felsefi, spekülatif değerlendirmeler yaparken; Amerikan geleneği, davranışsal faydacı ve pozitivistti. Medya etkileri; reklamın yöneldiği tüketiciler, Başkanlık adaylarının propagandaları gibi bireylere yönelik ölçümleri kapsıyordu. Siyaset, siyasal kampanyalarda oy verme, seçim kampanyaları ve seçmen tercihleri olarak kavranıyordu. Toplumsal ve siyasal iktidara ilişkin konular, toplum yapısı ve ekonomik ilişkilerle ilgili konular gündemde değildi. Hall'a göre Amerikan geleneği, "bir dizi çok özgül siyasal ve ideolojik ön kabule dayandırılmıştı)...Teorik bakımdan çoğulculuk geçerli mi ve çoğulculuk nasıl işler diye sorulması gerekirken, bunun yerine 'çoğulculuk geçerlidir' denmekteydi" (Hall 1994: 61).

1970'li yıllar, Amerikan toplumunun çok daha eskilere uzanan eleştirisinin değişik bir uzantısı olan ve 20. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir eleştiri geleneğinin ortaya çıkmasına tanık olmuştur. Amerikan kitle endüstrisinin soyguncu doğası, tarihin ekonomik açıdan değerlendirilmesi, geleneksel bireyciliğin ve ahlak anlayışının eleştirisi Veblen, Beard, Small, Ross ve Park gibi araştırmacılar tarafından daha önce ortaya konulmuştu; ancak bütün bu çalışmalarda demokrasiyle özdeş mükemmel bir toplum yaratmanın arayışı vardı (Hardt 1994:3). Chicago Okulu'nun eleştirel kavrayışı; ekonomik ve toplumsal adaletsizliklerin nedenlerin bulup maddî kaynakların adil dağılımını sağlamak ve bunun için kurumsal ahlâkî bir destek oluşturma temeline oturmuştu. Yerleşik kurumlara muhalif bir güç olarak ortaya çıkan eleştirel entelektüeller, iletişim ve iletişim araçlarına toplumsal onarımı yapabilecek unsurlar olarak bakıyorlardı. Örneğin, Horkheimer ve Adorno'nun eleştirel araştırma düşüncesine saygı gösteren Lazarsfeld ve benzer çizgideki çağdaşları, kitle iletişim araçlarının insanlar üzerindeki etkileriyle

uğraşırken medyanın sorunlarına teknolojik ve kuramsal terimler içinde bakmış ve değişmekte olan tarihsel koşullara duyarsız kalmışlardır. Lazarsfeld'in eleştirileri, "Avusturya'daki sosyalist düşüncelerle olan tecrübesine rağmen siyasal-ekonomik sistemin bir eleştirisi ya da kitle iletişimi araştırmasının bir temeli olarak pozitivizme meydan okuma ya da siyasal sisteme yeni bir (sosyal) demokratik toplum görüşü (vision) dayatma girişimi değildi" (Hardt 1994: 18). Lazarsfeld'in eleştirisi sonunda iktidarla bir uzlaşmaya dayanıyordu.

Amerika'nın tutucu yönetsel eleştirel geleneğindeki bir başka araştırmacı George Gerbner, liberal çoğulcu sistemin, kitle piyasalarının ve kitle piyasa araştırmalarının etkisiyle tehlikeye atıldığını iddia etti. Ancak, Gerbner de çevrenin özgül koşullarını yalıtarak geniş bir tarihî perspektiften mahrum kendi soruşturmasını yapmakla eleştirildi (Hardt 1994: 20-21). Sayısız araştırmaların temelindeki sistemi koruma ve destekleme ruhu ile ortaya çıkan antikomünizm kuramları, kendi koşulları içinde ne kadar eleştirel olursa olsun, kültür ve toplumun Marksist bir eleştirisini demokrasi krizini şiddetlendirecek yıkıcı girişimler olarak görmüştür.

Amerika'da piyasa araştırmaları yaklaşımı Lazarsfeld (medya ve yayılma), Carl Hovland (ikna), Harold Lasswell (propaganda) gibi ana akım iletişim araştırmacıları tarafından başlatılmıştır. Hardt'ın eleştirel kuram üzerine yaptığı bir incelemede toplum bilimlerinin soyut ampirizmine, metodolojik dogmalara ve ileri kent toplumuna olağandan fazla eleştiri getiren David Riesman'ın (The Lonely Crowd 1950) daha çok endüstriyel toplumun tarihsel değişimi sorunuyla ilgilendiği; ayrıca Riesman'ın esinlendiği C.Wright Mills (The New Men of Power 1948; White Collar 1951; The Power Elite 1956), Erich Fromm gibi eleştirmenlerin piyasa araştırmalarının egemen olduğu 1950'li ve 60'lı yıllarda kitle iletişimi araştırmaları alanında fazla ilgi görmediği iddia edilir: H. Hardt, özellikle Journalism Quarterly, Public Opinion Quarterly, Journal of Broadcasting ve Journal of Communication gibi dergilerin bu eleştirilere fazla yer vermediğini yazar (Hardt 1994: 25-26).

Eleştirel İngiliz Kültürel Çalışmaları ve İdeoloji

Eleştirel kurama benzer bir başka eleştirel durum İngiliz kültürel çalışmalarında görülür. Toplumun Avrupalı eleştirisi olarak kültürel eleştiriler liberal çoğulculuk ve Marksizm arasındaki bir hesaplaşmayı, ideolojik tahakküm ve siyasal iktidarın eleştirisini yansıtır. Kültürel eleştiri çalışmalarında kültürel, ekonomik

siyasal iktidar alanlarında çakışan niyetlerin, çıkarların ve eylemlerin yeniden incelenmesinde ideolojik pratiğin vurgulandığını ve başat toplum modelinin temel bir eleştirisinin yapıldığını görürüz .

Batı Marksizmi kültürel araştırmalardaki kuramsallaşmayı etkilemiştir. Maddî, tarihsel, toplumsal sorunsallar, kültür çalışmaları kapsamında incelenmiştir. Bu çalışmalar üzerinde Althusser'in "ideolojik devlet aygıtları", Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramı etkisi önemlidir. Kültürel çalışmalar kültürün çeşitli uygulamaları kapsamında insan yaşamını merkeze alıp incelerken ekonomik indirgemeciliğe karşı çıkar. Bu karşı çıkış Raymond Williams ve Richard Hoggart kültürel geleneğinde görülür. Raymond Williams'a göre kültür sosyolojisinin en temel görevi bütünün ve onunla bağlantılı toplumsal süreç içinde kurumların, olguların ve iletişim sürecinin birbiriyle ilişkilerini incelemek ve bu şekilde Marksist bütüncül bir perspektifi yansıtmaktadır. Kent kültürünün merkezine yerleşen medya, kültürel analizlerin başlıca hedefi olmuştur. Kültürel çalışmalar, medyanın 'ideolojik' rolü çerçevesinde anlam taşıyıcıları olarak medya metinlerinin ideolojik yapılanmasını incelemiştir. 'Pasif izleyici' yerine 'daha aktif izleyici' ve 'okuma' anlayışını koyarak medya mesajlarının nasıl kodlandığı ve kodlanmış mesajı çözen izleyici arasındaki ilişkileri ve başat ideolojilerin oluşumunda, pekiştirilmesinde medyanın oynadığı rolü incelemiştir (Hardt 1997: 37-38).

Kültürel çalışmalar iletişimi tarihsel süreçlerle ilişkili olarak anlamaya çalışır ve iletişim ve toplum modellerini eleştirir. Bu bakımdan Amerikan geleneğinden ayrılır. Amerikan geleneği kültürü medya içeriği ve izleyici üzerinde etki olarak inceler. İngiliz kültürel çalışmaları geleneği bir toplumsal teori olarak Marksizmin yarattığı siyasal bir söylemin düşünsel ikliminden doğmuştur. Batı Avrupa Marksizmi, Fransız yapısalcılığı ve özellikle Althusser'in çalışmalarıyla biçimlenen eleştirel tartışmalar İngiliz toplumunun sorunlarına alternatif siyasal yanıtların düşünsel kaynaklarını sağlamışlardır. Bu yanıtlarda ekonomik ve siyasal iktidarın dağılımı ve medyanın rolü incelenmiştir. Stuart Hall (1994), medyanın ideolojinin oluşmasında, dağılımında ve pekiştirilmesinde oynadığı rolü incelemiştir. İngiliz kültürel çalışmaları, Amerikan eleştirel çalışmalarını da etkilemiştir.

Sonuç

İletişim araştırmalarında dünya fikir pazarında başat rol oynayan entelek-

tüeller, ideolojilerini küreselleştirmeye devam etmektedirler. Bugünkü entelektüellerin durumunu inceleyen N. Garnham, entelektüeller ile ilgili olarak üç tanım yapar: Sembolik gücünü bilgi üretimindeki tekeli egemenliğinden ve kendisine atfedilen doğru yanlış ve güzeli tanımlamada kültürel bir hak sahibi olma gücünden alan bir sınıf ki bu güce "kültür kapitali" denir; işlevsel olarak enformasyon işçileri entelektüeller; eleştirel, özgürlükçü bir geleneğin temsilcileri. Garnham, üç tanımın tek başına geçerli olmadığını, her birinin farklı bir sosyal soruna ışık tuttuğunu savunur (1995: 360-361). Ancak Garnham'ın birinci şıktaki entelektüel tanımına katkı sağlayan bir görüş Tomlinson'dan gelir. Tomlinson, İngilizce'yi "dünyanın en emperyalist" dili olarak tanımlar ve eleştirilerin temsiliyet sorununu irdeler: "Kültürel emperyalizm" söyleminde kimin konuştuğu, hangi dille yazdığı ve akademik metnin genel teamülleri ve piyasa gerçekleri önemlidir. "Batı akademik düşüncesi, diğerlerine nazaran ayrıcalıklı bir kültürel konumdadır: diğer söylem biçimlerinin 'üstünde' kritik bir konum üstlenir kendine" (Tomlinson 1999: 53-54). Ancak Tomlinson, Batı'nın bu söylem üstünlüğünü kabul ettikten sonra sorunun çözümünün kim olduğumuzu iyi bilmemizde ve olguları çözümlerken iki taraflı düşünmemizde yattığını savunur.

Batı entelektüellerinin dünyadaki bilgi hâkimiyetinin perde arkasını yazılan kitapların ve dergilerin içeriği ve bunların piyasa değeri oluşturur. Hangi kitapların ne kadar satacağını değerlendiren çok uluslu yayınevleri piyasa oluşturmak için etkin ve yaygın tanıtım ve promosyon yapar; dolayısıyla belli yazarlar ve onların söylemlerinin piyasa değeri yayınevlerinin katkısıyla yükselirken, aynı olanağı bulamayan yazarlar seslerini güçlü bir biçimde duyuramazlar. Prim yapan Batılı aydınların piyasa olanakları ile Batılı olmayan ya da marjinal grupların piyasa olanakları arasında uçurum vardır. Neyin yayınlanacağı, kimin yazacağı ticarî bir karar haline gelmiştir.

Batı düşüncesi ile inşa edilen araştırma paradigmalarının dünyada nasıl egemen duruma gelebildiğini ideolojiyi 'anlamlandırma' olarak tanımlayan Hall'un kültür ve ideoloji üzerine yaptığı incelemelerde bulabiliriz. Hall, toplumdaki 'anlamlandırma' sürecini şöyle açıklar: "bir anlamın düzenli olarak üretilebilmesi için, bu anlama bir tür güvenilirlik, meşruluk ya da sorgulanmaksızın kabullenirlik sağlanması gerekmektedir. Bunun yolu ise, alternatif anlam inşalarının marjinalleştirilmelerinden, önemsizleştirilmelerinden ya da meşruluklarından arındırılmalarından geçiyordu" (1993:72). Bu analiz, Batı düşüncesi ile inşa edilen araştırma para-

digmalarının dünyayı nasıl anlamlandırdıklarını ve bu anlamları meşrulaştırdıklarını; kendilerinin dışındaki paradigmaları nasıl marjinalleştirdiklerini de açıklar. Egemen diller (İngilizce, Fransızca), ekonomik güç (yazılı materyallerin basılması ve dağıtılması) ve 'sembolik Batılı aydın iktidarı' bu meşrulaştırmayı dünya çapında kolaylaştıran araçlardır.

Tutucu siyasî kuramlar; ulusal ve uluslararası alanda 'istikrar', 'halkoyu', 'demokratik denge', 'siyasal katılma', 'ulus kurma' gibi demokrasinin işlemesi, gereksinimleri, gelişmesi, az gelişmiş ülkelerde 'demokrasinin kurulması ve korunması' gibi konuları içermişler (Erdoğan ve Alemdar 1990: 30); tartışmayı "ideolojinin sonunu" ilan ederek kapatmışlardır. Eleştirel kuramlar ise kapitalizmin ve iletişim teknolojisinin sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik boyutunun küresel eleştirisi ile ideolojinin oluşumu, yeniden oluşumu ve yayılma süreçleriyle ilgilenmişlerdir. Ancak bu kuramın takipçileri, eleştirileri yaparken 'öteki'ni masum, 'kültürel sefalet'i otantik görmüşler; ulusal kültür ve çoğulculuk ikilemini aşamamışlardır, Batı karşısında korumaya aldıkları üçüncü dünya toplumlarını iyi tanımadıkları için de eleştiri almışlardır. Örneğin, 'Öteki'nin Batı karşısındaki durumunu inceleyen Zygmunt Bauman küreselleşen dünyada efendilerin yeryüzünde kurdukları sömürü düzeninin felsefî bir analizini yapar. 'Ötekini'(n) haklarını savunur, ne kadar mağdur edildiklerini örneklerle anlatır. 'Öteki'nin geçmişte kalan çeşme başı sohbetlerine, kuyu ağzında, nehir boyundaki doğal buluşma yerlerinde toplanıp, çamaşır yıkayan, fikir alışverişi yapan kadınlara özlem duyar (Bauman 1999: 31). Bauman'ın Batıyı eleştirisindeki abartı 'öteki'ne gösterdiği aşırı korumacı duyarlılığa da yansır. Bu eleştirilerde aşırı duyarlı bir efendinin kölesine gösterdiği korumacı anlayışın izleri vardır.

Son zamanlarda kuramların insanın kurtuluşuna öncülük yapması yani uygulanabilir olması konusunda da görüşler ortaya atılmaktadır. Kuramların uygulanabilir olmadığı görüşünü savunan Ramona R. Rush'ın şu önerileri üzerinde düşünmemiz gerekir: 1980 ve 90'larda Amerika'da yaygın olarak satılan kendi kendine yardım (self-help books) kitaplarına atıfta bulunarak eleştirel düşüncenin, tefekkürün ve incelemenin bu yaşanan deneyimi, kuramın bir iyileştirme mercii olabileceğini gösterir. Kuramlar ve bire bir yaşanan deneyimler temel olarak insanın kurtuluşu, kolektif özgürlük süreçleriyle bağıntılandığı zaman kuramla uygulama arasındaki uçurum kalkar. Ancak kuram tedavi edici, özgürlükçü veya devrimci değildir. Bu işlevini ancak biz ondan öyle yapmasını ister ve kuramlaştır-

---

mamızı bu sonuca yönlendirirsek yerine getirir (Rush 1999: 75-76).

Devlet, sermaye ve sivil toplum ilişkilerindeki iletişim sorununa ışık tutan bir makalesinde J. Galtung (1999: 21) şöyle bir yorumda bulunur: “Üçünün (Devlet, Sermaye ve Sivil Toplum ç.n.) şefleri örneğin, bir Rotary Kulübü’nde buluşur, fikir teatisinde bulunur, kararlar alırlar; ancak genel halka karşı sorumlu değildir. İnsan ırkını da yoksulluğu da yok etmek için güçleri vardır.” Galtung, günümüzün büyük sorunları karşısında birlikte bulunacak çözümlerin karşılıklı iletişimle sağlanabileceğini ve bunun başka bir alternatifinin olmadığı görüşünü dile getirir.

Diyalog ve gelişme için tek yol iletişimdir. Artık ortaya atılan kuramların insanlığın dev sorunlarına çözüm getirecek biçimde uygulanabilir olması; dünyanın gelişmemiş yörelerinden gönüllü aydınlarla ortak araştırmalara gidilmesi; çözümlerin diyalog ve karşılıklı fikir alışverişi ile sağlanması gerekir. Salt Batı kavrayışı ile ortaya atılan görüşler ve spekülasyonlar, hem uygulanabilir olmaktan uzak hem de tek taraflı ve yanlı olduğu için her zaman eleştiri alacaktır.

Kaynakça

- Bauman, Zygmunt (1997). *Küreselleşme. Toplumsal Sonuçları*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Bergman, Ingmar (1962). *Aynadaki Gibi Sessizlik*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Chomsky, Noam (1993). *Medya Gerçeği*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Tüzmamanlar Yayıncılık.
- Dube, S. C. (1976). *Development Change and Communication in India Communication and Change-the Last Years and the Past*. W. Schramm (der) içinde. Honolulu:University Press of Hawaii: 98-119.
- Dursun, Çiler (2001). *TV Haberlerinde İdeoloji*. İstanbul: İmge Kitabevi: 98-119.
- Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar (1990). *İletişim ve Toplum- Kitle İletişim Kuramları - Tutucu ve Değişimci Yaklaşımlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Fiske, John (1987). *Television Culture*. London: Routledge.
- Galtung, Johan (1999). "State, Capital and the Civil Society: A Problem of Communiation" *Toward Equity in Global Communication*. R. C. Vincent v.d. (ed). içinde. New Jersey:Hampton Press: 1-23.
- Golding, Peter-G. Murdock (1991). "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik" *Medya Kültür Siyaset*. S. İrvan (der) içinde. 49-77 Ankara: Ark Yayınları.
- Hall, Stuart (1979). "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki" *Medya İktidar İdeoloji*. M. Küçük (der) içinde. Ankara: Ark Yayınları: 169-195.
- _____ (1984). "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü" *Medya, İktidar İdeoloji*. M. Küçük (der).içinde Ankara: Ark Yayınları: 57-105.

- _____ (1989). "İdeoloji ve İletişim Kuramı" *Medya, Kültür Siyaset*. S. İrvan (der). Ankara: Ark Yayınları: 79-99.
- Hardt, Hanno (1989). "Eleştirelin Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması. *Medya İktidar, İdeoloji*. M. Küçük (der) içinde. Ankara: Ark Yayınları: 1-12.
- Inayatullah (1996). "Reconsideration of the Western Model" *Communication and Change-the Last Ten Years and the Past*. W. Schramm (der) içinde. Honolulu:University Press of Hawaii: 57-60.
- Kasoma, Francis P. (1995). "The Role of the Independent Media in Africa's Change to Democracy" *Media Culture and Society*. XVII/ (October) London: Sage: 537-557.
- Khan, A. Hameed (1976). "The Models we Studied" *Communication and Change-the Last Ten Years and the Past*. W. Schramm (der) içinde. Honolulu:University Press of Hawaii: 81-83.
- Kincaid, D. Lawrence ve J.Ock Yum (1976). "The Needle and the Ax Communication and Development in a Korean Village" *Communication and Change-the Last Years and the Past*. W. Schramm (der) içinde. Honolulu:University Press of Hawaii: 83-9.
- Lerner, Daniel (1976). "Technology, Communication and Change" *Communication and Change in the LastTen Years and the Past*. W. Schramm (der.) içinde. Honolu: The University Press al Hawaii: 287-302.
- Milburn, Michael A. (1996). *Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset*. Çev. A. Dönmez - V. Duyan. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Morley, David ve K. Robins (1995). *Kimlik Mekânları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. Çev. E. Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Okunna C. Stella (1994). "Small Participatory Media Technology as an Agent of Social Change in Nigeria: Non-Existent Option" *Communication and Change in the LastTen Years and the Past*.

- W. Schramm (der.) içinde. Honolulu: The University Press al Hawaii: 615-629.
- Oshima, Harry T. (1976). "Development and Mass Communication-A Re-Examination" *Communication and Change in the Last Ten Years and the Past*. W. Schramm (der.) içinde. Honolulu: The University Press al Hawaii: 17-31.
- Rahim, Syed A. (1976 a). "Top-Down Communication in the Comilla Project" *Communication and Change in the Last Ten Years and the Past*. W. Schramm (der.) içinde. Honolulu: The University Press al Hawaii: 83-98.
- _____ (1976 b). "Communication Approaches in Rural Development" *Communication and Change the Last Ten Years and the Past*. W. Schramm (der.) içinde. Honolulu TheUniversity Pressof Hawaii151-163.
- Rush, Ramona (1999). "Theories and Research to Live By: Communications and Information in the 21st Century". *Toward Equity in Global Communication*. R. C. Vincent, K. Nordenstreng, M. Traber (ed.) içinde . New Jersey: Hampton Press: 67-91.
- Schramm, Wilbur (1976a). "Data on Communication-Systems in Three Developing Regions" *Development" Communication and Change in the Last Ten Years and the Past*. W. Schramm (der.) içinde. HonoluluTheUniversity Pressof Hawaii:11-15.
- _____ (1976b). "End of an Old Paradigm" *Communication and Change-The Last Ten Years and the Past*. W. Schramm (der) içinde. Honolulu: The University Pren of Hawaii:45-49.
- _____ (1976c). "An Overview of the Past Decade" *Communication and Change The last Ten years And the Past*. W. Schramm (der) içinde. Honolulu: The University Pren of Hawaii:1-6.
- Shoemaker, Pamela-S.D Reese (1997). "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi" *Medya Kültür Siyaset*. S. İrvan (der.) içinde. Ankara:Ark Yayınları:99-137.

Sholle, David J. (1994). "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar / Bilgiye" *Medya, İktidar İdeoloji*. M. Küçük (der) içinde. Ankara:Ark Yayınları:211-250.

Teer, Ruth-Tomaselli (1994). "Moving toward Democracy: The South African Broadcasting Corporation and the1994 Election" *Media Culture and Society*. XVII/4 (October)London: Sage: 577-603.

Tomlinson, John(1991). *Kültürel Emperyalizm-Eleştirel bir Bakış*. Çev. E. Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.